

Uşaq tərbiyəsi haqqında maraqlı fikirlər və onların pedaqoji elm üçün əhəmiyyəti

İnqilab Xəlilov,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,

Allahverdi Eminov,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Rəyçilər: Şəfiqə Tahirəva,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Maya Heydərova,

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Məqalədə göstərilir ki, uşaqlar barədə yazmaq ən çətin, mürəkkəb iş hesab olunur. Unutmayaq ki, özümüz də bir zaman uşaq olmuşuq. Görünür, ipə-sapa yatmayan, qayda-qanun tanımayan azadlıq, sərbəstlik necə də gözəldir, deyən uşaqlığımızı xatırlayıb bu məsul işdən çəkinirik. Məqalədə uşaqların həyatından bəhs edən maraqlı faktların pedaqoji fikir tarixi üçün əhəmiyyəti də vurğulanır.

Açar sözlər: indigo - uşaqlar, ibtidai sinif, uşaq tərbiyəsi, mənəvi fəaliyyət, ətraf mühit, valideynlərin təsiri, sosiallaşan insan, emiqrasiya, əqli inkişaf modeli

Ключевые слова: дети - индиго, начальный класс, воспитание детей нравственная деятельность, окружающая среда, взаимодействие родителей, социализированный человек, эмиграция, модели умственного развития

Key words: indigo - children, primary school, child educa-

tion, moral activity, environment, thinking style, influence of parents, socialization, emigration, mental development model

Uşaqların cəmiyyətdə ilk öncə emosional-hissi oqata malik olduqlarını qavramalıyıq. O, müsbət və mənfi xüsusiyyətlərin ilk mənbəyidir (sağa və sola – yol buradan başlayır), bizə tərəf gələn böyüdücü şüəyə bənzəyir. Bizə isə o qalır ki, onları diqqətlə izləyək. Və ona inanmalıyıq ki, hər bir cocuq (necə də yaşaymış ömrünə heyifsilənmədən o illərə qayıdardıq!) kiçik, lakonik

“yazılmış” ev ensiklopediyasıdır – yazanlar haqlıdırlar.

Maraqlıdır, uşaq böyükləri daim izləyir, götür-qoy edir, eşitdiklərinə cavab hazırlayır. Bu hal sütkütlə bəzişmir, yəni böyüklərin səhvlərini gördükcə müdrikliliyi itirir, ona elə gəlir ki, həyata münasibəti bu cür olmalıdır; ürəyində pıçıldayır: atam, anam müdrik danışır, müdrik hərəkət edir... Bu pıçiltılar təsadüfi baxışların məhsulu deyil, yaxşı qavranışsa, əlbəttə, aldığı müşahidəni – faydanı dəqiqləşdirməliyəkdir. Belə uşağa yaranan loqonu, yəni məni düşünməliyəkdir. Onların istəyidir: əvvəlcə, mən, sonra sən; daha doğrusu, əvvəlcə özüm, sonra hamı! Bu, nə dərəcədə düzgündür və necə qiymətləndirmək lazımdır?

Çalışmaq, görünən hərəkətləri təhlil etmək baxımından, xüsusilə hər bir ana hiss edir ki, övladında “Mən” anlama aybaay, ilbəil üstünlük yaradır – bu, signal olmalıdır, mənfi fenomenə çevrilə bilər; çünki artıq öz həmyaşıdlarının mühitinə ayaq basır, artıq streotiplərindən saatlarla uzaqlaşır, bu vacibdir.

Artıq valideynin narahatlığı başlanır və deyək ki, ana şübhələnir: balam daxilən

özgələşir, bir qədər şifirtsəm – emiqrasiyaya məruz qalar. Yaddaşma-başqalaşma-özgələşmə qorxulu xüsusiyyətdir, hətta böyük yaşlı uşaqların varlığına hopanda sartaşır.

Psixoloqların qənaəti tamamilə düzgündür ki, bu tipli uşaqları “anerqrand” adlandırmışlar. Və eyni zamanda, bu prosesin başvermə səbəblərini müəyyənəlməmişlər: *Birincisi*, sosialdır. *İkincisi*, davranışdır. *Üçüncüsü*, siyasiyadır; bu, əsasən, yeniyetməlikdən başlayır.

Bu “üçlüyü”ün fəlsəfəsində böyük filosof və yazıçı F.Bekonun fikri dayanır ki, onu “*mənəvi fəaliyyət*” adlandırmışdır. Bu anlayış öz yerini, hallını tapanda iradə, istək və əməli iş bir-birinə dayaq olur. Uşaqlar düşünüb müəyyən qərar çıxarırlar; iradə isə bu qərarın reallaşmasında yardımçı olur. Mənəvi fəaliyyətin harmonik inkişafı (artıq bağçaya gedir) uşağın düşüncə imkanlarını nitq vasitəsilə üzə çıxarır.

Adətən, uşaqlar öz davranışlarındakı çatışmazlıqları yetərincə anlamırlar. Uşaqların tərbiyəsində iddiaları arasında bir problemə rast gəlirik: *indigo uşaqlar. Biz beləsini tanıyırmıq?*

O uşaqlar qapalı asosial insanlardır. Müşahidə zamanı

görürsən ki, sas-küydən, var-dövlətdən, şən-şöhrətdən uzaq gəzirlər, hətta maraqlanırlar. Onlar üçün nə nüfuzlu adam var, nə də "seçilmiş" insanlar. Belələrimi "büt" hesab etmirlər. Lakin talelərimi, gen yaddaşlarımı, mikro mühitimi onlara əvəzində güclü intiyasiya (fəhm) vermişdir?! Bu isə o deməkdir – indi qo tiplilərdə yaradıcı enerji, səy, inadkarlıq keyfiyyətləri mövcuddur ki, bunları daxili potensiallarından alırlar, nəinki zahiri auradan, mühitdən. Belə uşaqlar tənhahlığı sevir, ona can atırlar. Hərçənd tənhahlıqda bir romantika, azadlıq, sərbəstlik hisləri duyulur. Alman filosofu *Artur Şopenhauer yazırdı ki, kim tənhahlığı sevmirsə, o, azadlıqda da sevmir.*

İndiqo uşaqlar başa düşürlər ki, sağlamlıq üçün mənəvi inkişafa, bəşəri dəyərlərə yiyələnmək lazımdır. Belə ideal olmayan uşaqların *ruhi iddiaları* təbii sayəsində aradan qaldırılı bilər. Xüsusilə ibtidai sinif (yaşlı) uşaqlarından başlamaq məqsəddə uyğundur: özü də şüurdan. Bir həqiqəti unutmayaq ki, bədən məhv olur, amma şüur yaşayır. Deməli, uşaq dünyaya gələndən sonra insan olaraq onun şüuru inkişafa qədəm qoyur.

İnsan psixikası uşaqlıqdan düzgün olmayan tərbiyə valideynin amansız hərəkəti nəticəsində enerji akkumulyatorlarının pis vəziyyəti ilə təmali qoyulan nüanslardan, qəribəliklər xaosundan ibarət fenomenidir. Məsələyə uşaqların təmsalında yanaşsaq, onlar (indiqolar) özləri üçün başqa enerji mənbələri tapmaq məcburiyyətində qalırlar. Nəticədə hətta qeyri-adi hərəkətlərə yol verir, kollektivdən, ailədən uzaqlaşır, tənhahlaşırlar.

Tərbiyədə belə laqeydlik maraqlıdır – normal uşaqların da hərəkətlərində mənfilik vardır. Valideynlər, əsasən, *uşaqlarının bilikalmə cəhətinə* nəzarət edir, sanki repititor funksiyasını yerinə yetirirlər. Ballıdır ki, uşaqlar əvvəlcə valideynlərinin təsiri altında olur, sonra ətrafdakıların hərəkətlərini qəbul edir, mənimsəyirlər.

İlkin məsuliyyəti ailədə axtarmalıyıq. Psixoloq Z.Freyd göstərmişdir ki, uşaq hər şeydən asılı olmayaraq, anlamadan valideynlərinin, yaxud onları əvəz edənlərin hərəkət-rəftar modelini mənimsəyir, öz şəxsiyyətini formalaşdırır.

Uşaqlarda indiqoluğun ilk izlərini sezməliyik. Ona görə ki, onlarda mücərrəd təfəkkür inkişaf

edir, əyaniyyə, müşahidəyə meyl yaranır. Tərbiyəçi bu keyfiyyətdən yararlanmalıdır, onları məqsədyönlü fəaliyyətə istiqamətləndirməlidir. Belə qəribə uşaqlar cəmiyyətdə öz qabiliyyətlərini ortaya qoya bilirlər, insanlarla ünsiyyətə girirlər, daxillərində ilahi gəzintilər yaranır. Filsof Pifaqorun fikridir: "İki şey insanı Allaha qovuşdurur: cəmiyyətin xeyrinə yaşamaq və həqiqəti danışmaq".

Uşaqların iç qatından üzə çıxarılan, təbiiyə olunan bir anlayış var. Onu "düşüncə təzi" kimi formalaşdırmaq olar. Əlbəttə, bizim tərbiyəçi-müəllimlərimiz bu anlayışa geniş həcmdə yanaşmasın, ibtidai sinif şagirdlərinin təfəkkürü ilə eyniləşdirməsin. Böyük isveç psixoloqu Jan Piajenin nəzəriyyəsi belədir: *Bir ideyasında uşaq yetkinləşməyə qədər onun heysiyyətinin inkişafı bəzi keyfiyyət dəyişiklikləri mərhələsini keçirir. Digər ideyasında uşaq ətraf mühitlə qarşılıqlı təsir qurur. Heysiyyətin dəyişməsi düşüncə təzində əsaslı təsir göstərir.* Jan Piaje bu kontekstdə (fikirləşmə təzində) heysiyyətin inkişafını dörd mərhələdə fərqəndirmişdir.

Birincisi, 2 yaşından davam edir: və sadə fəza təsvirləri,

həbələ əşyalar birbaşa fəaliyyəti ilə müəyyən olunur. Məsələn, bədən üzvləri bədənə ayrılmış kukları sınaqlamaqla elə düzəltməyi təsəvvür edir ki, tam kukla şəklini alsın.

İkincisi, 2-5 yaşarası dövrdə uşaq əşyanın mövcudluğunu başa düşür, xarici gəzintüsünü təsəvvür edə bilir, lakin zamanın təsiri ilə yaranan dəyişiklikləri anlamayı bacarmır. Hərçənd uşaqlar mühakimə yürüdürlər, lakin məntiqsiz alınırlar.

Üçüncüsü: 5-10 yaşarası müəyyən əlamətlər kafi qədər əyanidirsə, uşaqların gücü məntiqi məsələlərin həllinə çatır. Məsələn, dünyada hansı çoxdur: heyvanlar, ya qoyunlar? Sualına:

– Heyvanlar, ona görə ki, qoyunlar heyvanların hamısı deyil.

– Cavabı həm də lakonikdir.

Dördüncüsü, 10-15 yaşarası mərhələdə uşaqlar güman, fərz etdikləri məsələlər haqqında məntiqi mühakimələr irəli sürürlər; bu fikirləşmə təzini elmi təfəkkürün məhsulu kimi yozmaq olar.

Əlbəttə, bu mərhələdən digər mərhələyə keçid qəflətən olmur. J.Piajenin *əqli inkişaf modeli* konkret, müfəssəl sayılır.

Digər modelə rus psixoloqu L.S. Vıqotskiyə məxsusdur: Uşağın düşüncə tərzində mühüm rol müxtəlif vərdişlərin qazandırılması, öyrədilməsi deyil, uşağa mədəniyyətin aşılması, gerçəkliyə yeni elmi yanaşmanın formalaşdırılması oynayır.

Bunlar bağca yaşlı uşaqların "daxili portreti"ni əyanlaşdırır. Amma tərbiyəçinin fəaliyyətinin digər məsələləri ilə qarşılaşması istisna olunmur. Etiraf da yerinə düşər ki, pedaqoqlar bu sahəni unutmuşlar. Ənənəvi yanaşmaların sanki əsirinə çevrilmişlər. Nə vaxtsa qayıdacağı ümidini itirmirik... Gələ ki, bəzi məqamlar nəzərdən qaçmamalıdır.

Dünya təhsil və tərbiyə məkanında insan fəaliyyəti, onun həyat tərzini ilə bağlı maraqlı doğuran mülahizələr irəli sürülür. Bu fikirlər müəllimlər, tərbiyəçilər (bağçada fəaliyyət göstərənlərə) və valideynlər üçün əhəmiyyətlidir. *Birincisi*, insan (uşaq, yetişmə) öz maddi ehtiyacını ödəməlidir və bu barədə fikirləşir. *İkincisi*, insan özünü yaşatmağa ehtiyac duymalıdır; bu hiss onu sosiallaşdırır. *Üçüncüsü*, insan yeni maraqlı sözfikir eşitməyə borcudur, xüsusilə uşaq (məktəblilər) bunu həm tərbiyəçilərindən, həm də

müəllimlərindən gözləyir: *Dördüncüsü*, insan haqq-ədalət işinə, yaxud işin obyektiv, humanist icrasına ümidini itirməməlidir.

Bu sıralanmanın sayını artırmaq mümkündür. Lakin məsələ doğulan və tədricən sosiallaşan insanın – varlığın məna və maddi istəklərinin ödənilməsidir.

Uşaqlara azadlıq fenomeninin aşılması diqqət mərkəzində dayanmalıdır, proqram və dərsliklərin məzmunu dövrün tələblərinə uyğun daim yeniləşməlidir. Onların yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq Azərbaycan müstəqilliyinin qazanılmasının əhəmiyyəti izah edilməlidir. Məsələn, bağca yaşlı uşaqlarda əmək tərbiyəsi mövzusu, şübhəsiz, lazımlı mövzudur, amma saatların ayrılmasına ehtiyac yoxdur. Əməyə, onun sosial və əxlaqi fəlsəfəsinə münasibət dəyişməlidir. Bağçaya gələn balalara əməyin sosial mahiyyətini, məntiqini, insanı bu işin (əməyin) neçə illər yaşatmaq imkanına malik olduğunu başa salmaq gərəkdir. Azad əmək, sərbəst düşüncə məhz insanın 250 il yaşamasına zəmanət verə bilməz, lakin müstəqil dövlət 250-500 il qoruyub saxlamaq mümkün arzudur. Bu uşaqlar

kiçik yaşlarından bunu anlamayı bacarmalıdır. Necə ki, pedaqogika elmində "düşüncə tərzini" bu istiqamətdə formalaşmalıdır. Bu heç də o deyil ki, yalnız uşaqları biliklə "yükləyə", xeyr – yuxarı yaş qruplarında uşaqlara həm sözlə, həm də əyani vasitələrlə dövlətçilik ruhunu aşılamaq lazımdır. Ona görə ki, uşaqlar müxtəlif səviyyəli (həm intellektual, həm də maddi durumdan) ailələrdən bağçaya gəlirlər, əvvəlki daha 10-20 ilin cocuqlarına bənzəmir. Deməli, onlar cəmiyyətdə baş verən yaxşını-pisi, normalını-ıfratı, halalı-haramı və sairə görürlər, müşahidəçiyə çevrilirlər. Gəlir uşaqlarımızı aldatmaq... Daha doğrusu, uşaqları o dərəcəyə çatdırmağı ki: a) şəxsi mənafeyi üstün tutmasınlar, b) özlərini gələcəkdə ən layıqlı kadr kimi təsəvvür etsinlər və buna inansınlar, c) valideyn zəhmətinin nə demək olduğunu dəyərləndirsinlər, d) tarix pulu, maddiyyatı yox, mədəniyyətcə zənginləri yadda saxlayır. Keçmiş İran şahı M.R.Pəhləvinin etirafı necə də ibarətlidir: "Bu qədər milyonlarım olduğu halda, doğma torpağım məni qəbul etmədi".

Deməli, mədəniyyət qalibdir. Tərbiyəçi öz məharəti ilə uşaqların kövrək qəlbina səfqətilə yanaşmalıdır, onların baxışlarından mühüm sirləri "oxumağı" bacarmalıdır, axı bu ayıq və çevik uşaqlarda "sirr" çoxdur!

Çağdaş uşaqları azadlıq ruhunda, intellektual səviyyədə böyütmək, həyatın və insan psixikasının "görünməz" tərəflərini görmək, sağlamlığı bərpa etmək yaşlıların işidir, gecikməkdir. Fəsadları rəsmiyyət xətrinə ört-basdır etmək gələcəyimiz üçün təhlükədir. Sağlam nəsil cəmiyyəti sağlamaqdır, valideyn məhəbbətini, eləcə də dövlətçiliyi əbədləşdirir.

Sonuncu birincini tamamlayır, onlar bir harmoniya yaratmazsa, xaos baş alıb gedər, nizam pozulur. Bunları yaşlı nəsil görür və fərqinə varır, bəs niyə laqeydləşirik?

Kiçik yaşlardan uşaqlarda ana-ata sevgisi aşılanıb qorunmasa, cəmiyyət fəlakətə üz-tüzə dayanır və yaxşı aura alınmaz. Gözümüz qarşısında ailəsini, övladlarını bir gecədə atıb gedənlərin aqibəti faciə ilə nəticələnir. Enerjisini yad qadınlarla qurban verən atalar (onları "kişi" adlandırmaq çətindir) dizin-dizin sürünüb övladlarına yox, Vətən

torpağına pənah gətirirlər. Yaxud gənc yaşlarında günahsız insanı ehtirasının qurbanına çevirir, taleyinin işığını söndürür. Özü üçün ruzi yığan, özündən qat-qat ağır yükü yuvasına daşıyan qarışqanı – canlı bir harın tapdalayıb “uf” demədən keçir. Bu adamlar da unutmayaq ki, bir zaman uşaq olmuşlar...

Uşaq xarakterinin inəşiyüksəlişi təbii haldır və mütəhərrikdir, onu vaxtında görməli, ram etməli, özbaşına buraxmamalıyıq. Biz öz yaşımızı onlarda axtarmalıyıq və tapmalıyıq ki, bizi əvəzləyəcək nəsilədən arxayın köçək.

Məqalənin elmi yeniliyi odur ki, burada uşaq tərbiyası ilə dünya təcürbəsi ümumiləşdirilmiş, müəllif mövqeyi əsaslandırılmışdır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalənin praktik əhəmiyyəti odur ki, burada problem baxımından müasir dövr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən elmi-pedaqoji ideyalardan istifadə yolları göstərilmişdir. Bu baxımdan məqalədəki fikirlərdən proqram və tədris resurslarının hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Nəticə. Ümumi əldə olunan nəticə budur ki, bu gün uşaqların

tərbiyəsində önəvi yanaşmalarla müqayisədə yeni yanaşmalara üstünlük verilməlidir. Tərbiyə prosesi uşağın özünüdərkətməsinə istiqamətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ziqmund Freyd. Xoşbəxtlik ehtimallarımız. (aforizmlər). Bakı, 2015.
2. Ziqmund Freyd. Musa və tənhaq. Bakı, 2016.
3. Azad Nəbiyev. Folklorlarda fasiləsiz transfer və yuxu paradıqmaları. Bakı, 2011.
4. Fərahim Sadıqov. Korreksiya pedaqogikası. Bakı, 2016.
5. <https://psychologistinbaku.wordpress.com/2012/03/13/ziqmund-freyd-bildikl%C9%99rimiz-v%C9%99-bilm%C9%99dikl%C9%99rimiz/>
6. <http://anl.az/el/Kitab/2015/AzI-286943.pdf>
7. http://transyoga.ru/assets/files/books/sposobnosti/piaje_psih_intelekta.pdf

**Ингилаб Халилов,
Аллахверди Эминов**
Интересные мысли воспитания детей и их значение для педагогической науки
Резюме

Статья рассматривается с научно-педагогического контекста о роли родителей и детского сада в эмоциональном и интеллектуальном воспитании детей младшего возраста.

Дается информация о некоторых педагогических принципах, а также методов подхода к индиго детям.

Ингилаб Хелилов,

Аллахверди Эминов

Interesting ideas about child upbringing and their importance for pedagogical science

Summary

The article deals with the problem of importance of parents and kindergarten in upbringing children from scientific and pedagogical point of view.

This article gives information about pedagogical principles and methods of approaching to introvery among children.